

Тарас Салига

ІВАН ФРАНКО ТА ЄВГЕН МАЛАНЮК (ДО ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ)

Іван Франко один із перших у світовій науці поставив питання про зв'язок літературно-фольклорних взаємин із національно-визвольним рухом.¹ У цьому сенсі досить лише назвати його переклад сербсько-хорватського епічного полотна *Поєми про білу сорочку*. Саме фольклорно-літературному матеріалові південних слов'ян великий Каменяр надавав окремшого значення.

Оскільки наша розмова про творчі взаємини Івана Франка та Євгена Маланюка, то хочемо у ній бодай хоч якось опосередковано відокремити їхні „зв'язки у зв'язках“ з сербською історією, літературою, культурою.

До речі, в *Уривку із життяпису* Євген Маланюк залишив таке свідчення: „Моя мати була донькою чорногорця – Якова Стоянова, військовика із сербських осадчих, що їх супроводжувала Катерина П для колонізації земель“.² Отже, вже звідси можна виводити той пієтет, який мав Є. Маланюк до „братів-слов'ян“, а зокрема, сербів, що завжди стояли „на засадничих потребах власної держави“.

Як Іван Франко, так і Є. Маланюк своє життя і свою творчість підпорядкував українській державницькій ідеї. Без перебільшення – самовіддано їй на службу. Різниця, мабуть, лиш та, що І. Франко з переднього бою битви виходив, полишаючи тут своє слово, а Є. Маланюк зі „стилєтом і стилосом“ ставав у стрій.

До речі, 13 листопада 1915 р. І. Франко знаходив порятунок у притулку Українських Січових Стрільців. „Прийшов, – читаємо у спогадах В. Щуровського, – в дуже лихому стані здоров'я. Ноги пухли. Серце відказувало послуху... Впрочім се була лише тінь колишньої людини. Спаситично паретичний хід, похилена стать, покорчені в ліктях, зап'ястку і пальцях руки“.³

¹ М. Я. Гольберг: *Іван Франко та українсько-сербські культурні зв'язки*, Львів, „Світ“, 1991.

² Євген Маланюк: *Уривок із життяпису. Книга спостережень*, Торонто, 1966, с. 476.

³ В. Щуровський: *Іван Франко серед Українських Січових Стрільців*. „Літопис Червоної Калини на 1927 рік“ – Львів, 1926, с. 23.

Знаменно, що у цей час (трохи більше як рік) „кремезний, міцної будови тіла“ високий двадцятилітній Є. Маланюк покидає царську армію і стає вояком УНР (згодом поручником генерала В. Тютюнника).

З молодих своїх творчих літ і до літ зрілості, тобто до написання збірок *Серпень* (1964) та *Перстень і посох* (вийшла у 1972), словом – протягом життя, Є. Маланюк залишався Франковим „sempre tiro“. Він читав публічні лекції про Каменяра, присвятив йому окремі студії *Франко незнаний* та *Франко як явище інтелекту*, а дві його *Книги спостережень*, що сягають більше тисячі сторінок, буквально рясніють апелюваннями до свого вчителя.

Є. Маланюк, як мало хто зумів по-своєму лаконічно, але суттєво і містко оцінити геній Шевченка і геній Франка. „Якщо, – писав він, – козацького походження селянин – Шевченко тій скелі могутньо протиставив свій демонічний національний інстинкт, який всупереч всьому і всім, знав, що „в своїй хаті – своя правда і сила і воля“, то тієї благодаті національного генія Франко – з багатьох причин – не мав. І тому син дрогобицького ремісника вийшов проти неї з тією зброєю, яку мав від народження і яку ціле своє тверде життя сталив та вдосконалював: зі зброєю розуму.

Шевченко ту скелю на крилах генія перелітав. Франко мусів ту скелю прорубувати. І він її прорубав – в холод і спеку, день і ніч, рік за роком, невпинно, систематично-послідовно – аж крізь отвір у скелі показалося світло історичної дійсності, світло багрове й димне від пожеж і крові. Але тунель був прорубаний і неволя, неволя *інтелектуальна*, надлюдським трудом Франка була переможена.

Не пригадую собі в світовій поезії такого апологета й співця розуму-інтелекту, як поет Іван Франко.

*Ти, розуме-бистроуме,
Порву пута віковії!*⁴

Через багато років Дмитро Павличко майже повторить Є. Маланюка, образно висловившись: „Шевченко народив, а Франко виховав українську націю“.⁵

Якщо шукати генези спільності, переключків, „контактів“, співзвучань, своєрідних ідейних продовжень між художніми чи публіцистичними колізіями І. Франка та Є. Маланюка, то вона глибоко не прихована. Навпаки, вона майже завжди на поверхні. І полягає

⁴ Євген Маланюк: *Франко як явище інтелекту. Книга спостережень*, Торонто, 1962, с. 119.

⁵ Дмитро Павличко: *Світоч братерства і свободи. Над глибинами*, Київ, Радянський письменник, 1083, с. 6.

вона в життєво-творчому оптимізмі, в тому універсальному інтелектуалізмі, яким самовизначався творчий шлях як І. Франка, так і Є. Маланюка. Треба сказати, що оцей універсально-інтелектуальний культуралізм для обидвох письменників був політично цілеспрямованим і ангажував найнасушніші проблеми часу.

Скажімо, І. Франкові треба було підвестись до рівня провидіння, до передбачливих узагальнень, аби оцінити суспільно-політичні явища, які були умовами його доби, і не тільки свою роль у цій добі відігравали, але й проектувались на завтрашність. Є. Маланюкові треба було тієї інтелектуально-мислительної зосередженості, аби оцінила Франкову пересторогу, його науку і посіяти її в душах інших.

Нехай в зрілому віці, аж 1956 р., Є. Маланюк писав про славнозвісну Франкову працю *Що таке поступ?*, зате практично він послуговувався її ідеями змолоду і впродовж усього життя. Цитуючи Франкові слова: „...Всеможна сила держави (марксистівської) налягала б страшеним тягарем на життя кожної поодинокі людини. Власна воля і власна думка... мусіла б сезнути... Виховання... зробилося б мертвою духовною муштрою. Люди виростили б і жили у такій залежності, під таким доглядом держави, при якій тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Така держава стала б величезною тюрмою.

А хто держав би в руках кермо тієї держави? Цього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ці люди мали б у своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів, якої ніколи не мали найбільші деспоти“, – Маланюк ставив риторичне питання: „Чи це природна візія великої людини, візія, що здійснилася до найменшого інтелекту“, яку Є. Маланюк порівнював з найвищим „іраціональним візіонерством“.

Змолоду і на все життя І. Франко обирає шлях „правди, праці і науки“: „Я буду жити, бо я хочу жити, не щадячи, ні трудів, ані поту. При ділі, що весь вік бересь вершити. Знайду й свою я тихую роботу“. Письменник Франкової епохи покликаний був „в головах думки вольнії“, „в серцях й волі всіх!“. Історична призначеність митця зобов'язувала на недаремне просвітництво:

*Ти, розуме-бистроуме!
Порви пута віковії,
Що скували думку людську!
Двигни з пільми люд робочий...*

Тому не викликають сумнівів Франкові самооцінення своєї праці. У листі до М. Павличка від 1879 р. він висловлюється: „Ви знаєте, що пишучи що-небудь, я зовсім не хочу творити майстер-

верхів, не дбаю о викінчення форми і т.д. не тому, що се само собою не хороша річ, але тому, що на тепер головне діло в нас сама думка, – головне завдання писателя – порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думки“.⁶

А тепер згадаймо. Саме в час після поразки українських визвольних змагань, коли українську еміграційну інтелігенцію огорнув смуток та песимізм, біль за втрачені жертви і ностальгія за Батьківщиною, Є. Маланюк пише одну із „найпотужніших і найвольовіших“ збірок *Земля й залізо*. Правда, вона вийде у світ аж у 1930 році. Та протягом цього часу він жаліється Д. Донцову, О. Телізі, що рукопис дарма лежить. „Книга моя *Земля й залізо*, – пише він Н. Лівницькій-Холодній, – найважливіша – досі не видана (вже три роки лежить). Видавця немає. А я напевно знаю, що вона не зайва“.⁷ Це лист від 1 червня 1928 р. А ось лист від 9 грудня 1928 р. знову до Н. Лівницької-Холодної: „*Земля й залізо* потрібна, як... черговий удар замакітрений сов. владі. Я навіть ‚фізіологічно‘ відчуваю, що вона зробить такий вчинок“.⁸ „Демон Мистецтва, – тут же казав він, – вибачає кров, морд, навіть зраду, навіть розпусту, вибачає всі злочини, крім одного – злочину фальшу, злочину проти музикальності, проти вищої мистецької краси“.⁹

До цієї Маланюкової тривоги про невихід його збірки апелюємо лише тому, бо саме о цій порі, коли він її писав, його погляд на призначення суспільної ролі, поезії співпадав із Франковим. До речі, він і пізніше не змінювався. У листі, знову ж таки, до Н. Лівницької-Холодної від 10 серпня 1928 р. читаємо: „Я тепер боюся ‚майстерності‘. Хотів би хоч трохи розхристаности ранньої лірики... Як на зло на вірші все більше і більше лягає матовий лист ‚досконалости‘“.¹⁰

Бачимо, слова „майстерність“, „досконалість“, якими Є. Маланюк ладів, вказати на „побутування“ епітета в художньому тексті не задля словесних прикрас.

А в тім, формально-стильових „подрібностей“ у цих дуже різних поетів не доцільно й шукати. Даремно витворювати для них спільні естетичні схеми. І. Франко та Є. Маланюк близькі в іншому. Скажімо, поетичну концепцію Маланюкової України критика найчастіше виводила з Шевченківської та Кулішевої історіософії. А рядками Куліша „Народе без пуття, без честі, без поваги“ наче б обґрунтовувала „етимологію“ Маланюкових звернень до України, зокрема, у збірках *Земля й залізо* та *Земна Мадонна*. Наприклад:

⁶ Євген Маланюк: *Франко як явище... с. 123.*

⁷ Іван Франко: *Зібрання творів у 50-ть томів*. Київ, 1986, т. 48, с. 251–253.

⁸ Євген Маланюк: *Матеріали до історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів*. Нью-Йорк, 1992, с. 265.

⁹ Там само, с. 313.

¹⁰ Там само, с. 23.

*Лежиш, розпусто, на розпущті,
Не знати – мертва чи жива.
Де ж ті байки про пута куті
Та інші жалісні слова?*

*Хто гвалтував тебе? Безсила,
Безвладна, п'яна і німа
Неплодну плоть, убоге тіло
Давала кожному сама.*

Формування Маланюкового світогляду припадало на драматичні часи нашої історії. Міняла своє політичне обличчя Європа, вставала з колін Україна, жадаючи свого політичного обрису. В такий сум'ятний час, власне, Франкова поезія могла бути Маланюкові найближчою. Якраз Франків вираз „Я не люблю русинів“, який Маланюк так часто повторював, був найбільшим його стражданням: поет „Не любить“ їх з „надмірної любові“, Русь для нього „кривава в серці рана“.

„Признаюсь у ще більшому гріху – писав він у статті *Дещо про самого себе*, – навіть нашої Русі не люблю так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її історію, для цього досить добре її знаю, занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі, щоб не відчувати, як мало в історії Русі прикладів громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові. Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а чи таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту“.¹¹

Франко впріг себе до саможертвовної праці, аби ці високі ідеали гуманізму, справедливості і волі зростити у своєму сплюндрованому народі, сказавши йому чисту, хоч і сурову правду.

Або чи треба вслухатись в ідейні перегуки ряду Франкових віршів (зб. *Із днів журби*) з Маланюковими циклами *Антимарія* чи *Степова Еллада*:

*О бідна расо, що такий твій плід
Слабий! Хвалиться ним нема резону
Та й швидко ж той твій метеор поблід,
Не мавши навіть доброго розгону.*

¹¹ Там само, с.306.

Чи прочитаймо вірш *Три доли* (1895). Поет зустрічає на шляху три Богині – доли, які пророкують йому: „талант який“ і „зір палкий“, „бажання правди неструженне“, „фантазію многоплодну“ та „могутню гордість“, що не дозволить „чола корити“. Але, оскільки йому судилось бути „русиним і хлопським сином“, то:

*Талант твій буде рвать тебе
Між леди, в вир життя могучий,
В великий діл і намірів ігрисько,
Та вродження й мій присуд неминучий
Тебе по пояс загребе
В багно грузьке, в клопотів муравлисько.*

*Той зарід сили, що іскриться тобі, –
Ні, ти не розів'єш його як слід.
Без вправ, без змагань, наче в гробі,
Його задушить твій нездарний рід.*

Ось чому ще у відвертіших „звинуваченнях“, сказати б, спадково звучить докір „нездарному родові“ в поезії Є. Маланюка. Принаймні в поезії раннього періоду. З „надмірної любові“ до русинів, до Степової Еллади, до України творились образи антитезного звучання („багато грузьке“, „патентовані патріоти“, „Намірів ігрисько“, „нездарний рід“, „клопотів муравлисько“ – у Франка); а в Маланюка – „Повія ханів і царів“, „розпушта на розпутті“, „Пріська гетьмана Петра“, „Байстрюча мати яничар“, „Народ, що розчиняв в горілці зло“, „крам білотілий“, тощо.

Такі антитези як у І. Франка, так і в Є. Маланюка, були останніми художніми ін'єкціями для національного оздоровлення, для пробудження національної свідомості. Якщо не помагали і вони, то, безперечно, серце огортала безнадія, зневіра, дорікання собі самому. І. Франко, що почував себе „волоом в ярмі“, який тягнув для рідного народу „скарбу повні міхи“, звинувачував себе в „собачому обов'язку“:

*У мене блідли давні ідеали
І люди видались таким дрібним,
Мізерним кодлом, що для мене стали
Чужі й далекі. Треба бути дурним,
Щоб за них в бій іти, як в дим;
Ті, що терплять, варт того, щоб страждали.*

Є. Маланюк свою образу, зневіру, перегукуючись з І. Франком, висловлює по-іншому:

*На хресті слова розіп'ятий
 Цвяхами літер
 Один, –
 Яким же криком ще чорний вітер
 Страшної епохи син?
 Яких ще віршів вирізувать
 З кривавого м'яса днів?
 Які породити слова?
 Світ вставав увесь із заліза
 В гострих лезах огнів;
 Від електрики смерклися очі,
 Від заводів гудить голова,
 Безголоса душа хрипко регоче
 Та божевільно співа,*

*Над хвилями юрб, над поверхнями натовпів п'яних,
 Зі скель хмародряпів дивлюся в бездонну ніч
 Раною рота кричу в тумани, в тумани,
 Просвердлюю морок вогненними свердлами віч,
 А пустеля людська лиш порожньою луною гука,
 Серце світу розмірено гунає в тілі машин;
 І жодного звука.
 Один.*

Знову ж таки як своєрідне доповнення Маланюка, його самотності серед люду, що нагадає порожню пустелю, асонансом звучать слова Франкового *Похорону*: „Усі ми плем'я сонне і боляще“.

Погляд на особистість, митця, націю, народ у І. Франка та Є. Маланюка майже ідентичний. За І. Франком „квінтесенція нації – герої або генії“; „Епоха, що зродила генія, скорше йому противиться, ніж його приймає“. За Є. Маланюком: „Як в нації вождя нема, тоді дає всього себе. Але сучасність – бере від нього те, що вона здужає взяти“.

Є. Маланюкові особливо імпонувала Франкова оцінка класово-міщанських верств народу, провінційності та обмеження їх духовного життя, снобізму, суспільної індіферентності, або ж навпаки – претензійності. У 1880 р. І. Франко написав сатиричну поему *Ботокуди*, в якій висміяв, як він сам казав, – „часть галицько-руської інтелігенції і деякі моменти з історії від 1848 року“.¹²

Є. Маланюк знав і цей Франків твір, який, за порадою М. Драгоманова він довго не друкував. Оскільки, казав Маланюк, галицька мішукувата інтелігенція спричинилась до того, аби І. Франко

¹² І. Франко: *Зібрання творів ...*, т. 31, с. 31.

мав підстави сказати „не кохам Русі...“, то вона дала йому такі ж підстави іменувати її „ботокудами“, а землю – галицькою Ботокудією.

Об'єднують І. Франка та Є. Маланюка погляди на європейську культуру, а зокрема – лідер чеського модернізму Й.-Св.Махара. Франко був особисто знайомий з Махаром, перекладав його твори *Гусова мати*, цикл *Літом через Галичину*, уривки з роману у віршах *Магделена* та інші. Махар відповів Франкові своєю великою творчою приязню, захистивши його від наклепів шовіністичної критики.

У 1890 р. І. Франко опублікував статтю *Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах*, де Янові Святополку Махарові відведено такі рядки: „...його приналежність до крикливої купки у подібностях форми. Махар іде своєю власною дорогою і, видимо, чимраз більше емансипується від формулок школи. Ще в 1895 р., розбираючи в *Житті і слові* його *Магдалену*, я звернув увагу на ті формули і жалкував на поета, що він час до часу воліє ставати на дибки, хоч міг би спокійно обійтися без того, бо він і так о цілу голову вищий від своїх товаришів. Від того часу Махар видав два томики віршів... Обі ті книжки, хоча наскрізь сучасні, „модерні“, своїм зміслом, рівночасно майже зовсім свобідні від впливів якої-будь школи; власний Махарів талант, його енергічна та симпатична індивідуальність виявляються в них ярко і чисто“.¹³

Порівняймо лист Є. Маланюка до Й.-Св.Махара від 17 травня 1930 р., в якому 33-літній український поет-вигнанець пише до „сеньора“ чеської літератури: „Хоча у всіх читанках написано, що Махар вийшов з Неруди“, – не бачу потвердження цього у Ваших творах. Думаю, що Ви „не вийшли“ ні від кого. – Історіософічний епос, чеськість (кров), органічний зв'язок з прилабською землею, Рим, (не релігійна) воля і Тацит – ось ті первні, що їх я відчув у Вас. Цікавить ще мене питання технологічне: в якому віці і як Ви дішли до білого вірша? – Білий вірш є знаком „зрілості поета“, коли лірична енергія не має вже анархістського характеру і коли вірш уже не визначається евентуальною римою“.¹⁴

Як бачимо, І. Франко та Є. Маланюк в основній засаді Махарової творчості дуже стоять близько. „Махар іде своєю власною дорогою“, він „енергічна та симпатична індивідуальність“, – каже І. Франко. „Думаю, що Ви не вийшли ні від кого“, – каже Є. Маланюк. Правда, Є. Маланюк дещо по-іншому оцінює Махарів художній „радикалізм“. Та не слід забувати – він поцінував Махарову творчість, яка багато в чому змінилась, і змінилось загальне ставлення до модернізму.

¹³ Там само, т. 1, с. 105.

¹⁴ Там само, т. 31, с. 44.

Листування Є. Маланюка з Й.-Св.Махаром переросло у велику дружбу і творчу співпрацю. Є. Маланюк багато перекладав з Махара (напр., такі твори, як *Шоста псалма, Голофа, кризь віки* та ряд інших) присвятив йому прекрасну поезію *Над Балтиком*, а в циклі *Моравська весна* читаємо таку строфу:

*Дивлюсь з вагону, стискаю свій біль.
Вже колін ось – Махарова дідизна...
Прощай весела весно чеських піль, –
Моя – була жорстока і залізна.*

Але „Махар і Маланюк“ – це також окрема проблема. Ми спинили увагу на ній лише в такому обсязі, в якому можна було побачити творчу зацікавленість Махаром двох українських письменників, що зрозуміло, є важливим в тлумаченні світоглядної та естетичної систем як І. Франка, так і Є. Маланюка.

Якщо б у таких художньо-естетичних чи суспільно-політичних типологічних „аналогах“ розглядати творчість І. Франка та Є. Маланюка із сербською культурою та її політичною думкою, то легко було б знайти те, що умовно називається спільним знаменником. Зокрема Вук Караджич був одним із найвидатніших діячів слов'янського національного відродження. Є відомості, що Є. Маланюк цікавився життям і творчістю В. Караджича і мав намір присвятити йому окреме дослідження. А втім, може воно десь ховається у розпорошених архівах вигнанця з рідної землі. Та майбутнє – за Маланюком, за його високою творчістю. І в „контактах“ його із сербською культурою, літературою, історією ще багато чого відкриється.

РЕЗИМЕ

Рад се бави неистраженом темом стваралачких веза између Ивана Франка и Јевгена Малањука. Велика пажња је посвећена њиховим тумачењима европских уметничких токова, са акцентом на оне у словенским књижевностима. Детаљно су размотрене везе И. Франка и Ј. Малањука са српском књижевношћу.

Уметничко-естетске и друштвене идеје које су неговали И. Франко и Ј. Малањук упоредиве су у великој мери са онима које су зступале истакнуте личности српске књижевности и културе.

SUMMARY

The paper contributed by Taras Salyha, Doctor of Philology, Professor of Lviv University touches unexplored issues of creative relationships between Ivan Franko and Yevhen Malnyuk. Much attention is paid to their respective interpretations of European artistic trends and in particular to those going on within the Slavonic literatures. The relatedness of I. Franko and Ye. Malanyuk to Serbian literature is discussed in detail.

The artistic-aesthetic concepts and social views cherished by I. Franko and Ye. Malanyuk were significantly comparable to those shared by prominent figures of Serbian literature and culture.